

6. Casey, R. (1993). Children's emotional experience: Relations among expression, self-report, and understanding . *Developmental Psychology*, 29 (1), 119–129. [in English].
7. Davis, E.L. et al. (2010). Metacognitive Emotion Regulation: Children's Awareness that Changing Thoughts and Goals Can Alleviate Negative Emotions. *Emotion*. 10 (4). 498–510. [in English].
8. Denham, S.A. (2007). Dealing with Feelings: How Children Negotiate the Worlds of Emotions and Social Relationships. *Cognition, Brain, Behavior*. Volume XI. 1. 1–48. [in English.]
9. Izard, C. E. (1991). *The psychology of emotions*. Plenum Press. <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0615-1>. [in English].
10. Kateri, McRae, Supriya, Misra, Aditya, K. Prasad, Sean, C. Pereira, & James, J. Gross. (2012). Bottom-up and top-down emotion generation: implications for emotion regulation, *Social Cognitive and Affective Neuroscience*. 7. 3. 253–262. <https://doi.org/10.1093/scan/nsq103>. [in English].
11. Lewis, M., Sullivan, M. W., Stanger, C., & Weiss, M. (1989). Self development and self-conscious emotions. *Child Development*, 60 (1), 146–156. [in English].
12. Thompson, R. A. (2011). Emotion and Emotion Regulation: Two Sides of the Developing Coin. *Emotion Review*, 3(1), 53–61. <https://doi.org/10.1177/1754073910380969/>. [in English].

Матеріал надійшов до редакції 4.10.2025 р.

УДК 376.35:372.891

Ольга Бурлака,

кандидат педагогічних наук,

вчитель-методист Хмельницької спеціальної

загальноосвітньої школи №33

burlakaa.o.v@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-1387-9383>

Olga Burlaka,

candidate of pedagogical sciences,

teacher-methodologist of Khmelnytskyi

special comprehensive school No. 33

вул. Завадського, 8/1,

м. Хмельницький, 29013, Україна

Zavadskeho St., 8/1,

Khmelnytskyi, 29013, Ukraine

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЖЕСТОВОЇ МОВИ У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

THE ROLE OF UKRAINIAN SIGN LANGUAGE IN THE STUDY OF SCHOOL GEOGRAPHY

Анотація. Стратегічний напрям відходу від медичної моделі дефіциту послідовно втілюється впродовж останніх десятиліть ХХІ століття, зокрема в освітній жестомовній практиці. Процес навчання глухих здобувачів, як центральний елемент сучасної дидактики, є результатом послідовних і взаємопов'язаних дій сурдопедагога–учня, розглядається крізь призму суб'єктності, інноваційності, активного застосування української жестової мови (УЖМ). *Мета* – охарактеризувати особливості жестомовного підходу, здійснити порівняльний аналіз вивчення географічних понять засобами жестової двомовності. *Методи: систематизації та узагальнення* – у виявленні наявних наукових публікацій, розробок теоретичних засад вивчення методики географії; конкретно-історичного – у визначенні передумов та обставин виникнення жестового двомовного підходу; *порівняльного аналізу* – у вивченні досвіду формування та реалізації державної освітньої жестомовної політики і практики щодо глухих дітей, *узагальнення, висновування. Виклад основного матеріалу:* визначено зміст, особливості застосування УЖМ у вивченні географічних понять, розкрито специфіку порівняльного аналізу двох підходів. *Висновки.* Проблема застосування УЖМ у вивченні шкільної географії є надзвичайно актуальною, затребуваною. Досліджено специфіку розуміння географічних понять, здійснено порівняльний аналіз двох підходів – жестомовного і одномовного, визначено і аргументовано доведено позитиви застосування жестомовного підходу, охарактеризовано особливості застосування УЖМ у вивченні понятійних одиниць.

Ключові слова: українська жестова мова, урок географії, спеціальний заклад, жестомовна практика, жестомовний підхід, поняття.

Introduction. The strategic direction of moving away from the medical model of deficit has been consistently implemented throughout the last decades of the 21st century, particularly in educational sign language practice. The process of teaching deaf students, as a central element of modern didactics, is the result of consistent and interconnected actions of the deaf teacher - the student, viewed through

the prism of subjectivity, innovation, and active use of Ukrainian Sign Language (USL). The goal is to characterize the features of the sign language approach, to carry out a comparative analysis of the study of geographical concepts using sign bilingualism. *Research Methods*: systematization and generalization - when identifying existing scientific publications, developing theoretical foundations for studying geography methodology; specific-historical - when determining the prerequisites and circumstances of the emergence of the sign bilingual approach; *comparative analysis* - when studying the experience of forming and implementing state educational sign language policy and practice regarding deaf children, *generalization*, and *conclusion*. *Presentation of the main material*: the content, features of the application of the UZHM in the study of geographical concepts are determined, the specifics of the comparative analysis of the two approaches are revealed. *Conclusions*. The problem of the application of the UZHM in the study of school geography is extremely relevant and in demand. The specifics of understanding geographical concepts were studied, a comparative analysis of two approaches was carried out - sign language and monolingual, the positive aspects of using the sign language approach were identified and argued, and the features of using UZHM in studying conceptual units were characterized. This relevance necessitates the need for further research that will contribute to the development of new methods of teaching the subject and teaching aids for students with hearing impairments. Given this, continuous improvement of geography teaching methods with an emphasis on the use of Ukrainian sign language and modern visual teaching aids is a priority task for special pedagogy.

Key words: Ukrainian sign language, geography lesson, special institution, sign language practice, sign language approach, concept.

Актуальність дослідження. Сучасна освітня сфера в Україні перебуває на етапі системної модернізації з урахуванням положень доступності, безбар'єрності, інформаційності, що охоплює як загальну, так і спеціальну освіту [1]. Це стратегічний напрям відходу від медичної моделі дефіциту послідовно втілюється впродовж останніх десятиліть ХХІ століття, зокрема і в освітній жестомовній політиці і практиці [2–4]. Прикметно, що процес навчання здобувачів з порушеннями слуху, як центральний елемент сучасної дидактики, є результатом послідовних і взаємопов'язаних дій сурдопедагога–учня, розглядається крізь призму суб'єктності, інноваційності [2].

Головна мета – не лише міцне засвоєння наукових знань, умінь і навичок у відповідних предметних компетенціях, а й формування в учнів здатності застосовувати набуті знання в повсякденному житті. Саме тому сучасний педагог постійно використовує передовий педагогічний досвід, що сприяє підвищенню його майстерності та створює умови для ефективного вивчення, закріплення та відтворення предметного (географічного) матеріалу учнями з порушеннями слуху.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проаналізовані дослідження С. Коберніка, Р. Коваленко, Т. Назаренко, О. Скуратовича презентують особливості вивчення географічного матеріалу і сучасні підходи до викладання географії в загальноосвітніх навчальних закладах [5]. Представлені методики викладання географії акцентують увагу на компетентнісному підході – розвитку практичних умінь та навичок (роботи з картами, геоінформаційними системами), використанні інформаційно-комунікаційних технологій – застосуванні інтерактивних дошок, електронних атласів, віртуальних екскурсій, проєктній та дослідницькій діяльності – залученні учнів до самостійних досліджень та створення проєктів, інтеграції з іншими предметами (історією, математикою, біологією).

В українській сурдопедагогіці значний внесок у дослідження загальних принципів навчання глухих дітей, які можуть бути застосовані і до географії, зроблено О. Бурлакою, вчителем-методистом, яка досліджувала специфіку викладання предмета учням з порушеннями слуху з урахуванням збережених аналізаторів, які здатні взяти на себе компенсаторно-розвивальне навантаження, у використанні: наочності (максимальне використання карт, глобусів, макетів, схем та графіків), тлумачення понять, термінів, просторових уявлень із застосуванням УЖМ з урахуванням необхідних освітніх потреб [6–8].

Особливо важливим є уникнення механічного заучування. Ще на початку ХІХ століття В. Флері різко виступав проти «механічного перекладу» нової теми. Він наголошував, що вчитель спершу має сам зрозуміти матеріал, а вже потім, у більш спрощеній та доступній формі, перекласти його жестовою мовою. Такий підхід дає можливість дитині краще зрозуміти суть матеріалу. Завдяки збереженим

аналізаторам та використанню жестової мови можна розраховувати на високу успішність учнів, а також на їхню здатність уявляти та критично аналізувати об'єкти, події та явища.

На думку сучасних українських вчених та сурдопедагогів, зокрема О. Біланової, Г. Воробель, Є. Грищенко, С. Дяківа, В. Засенка, Т. Заяць, Н. Зборовської, Л. Іващенко, С. Кульбіді, С. Литовченко, О. Пац, В. Стюпкіна та інших, застосування жестової мови як засобу навчання є надзвичайно корисним: це стосується як надання нової інформації, так і актуалізації чи перевірки знань. Рівень володіння жестовою мовою залежить від середовища та віку, в якому дитина почала її вивчати. Школярі з сімей глухих батьків зазвичай володіють жестовою мовою краще, що дає їм перевагу в розумінні вчителя та допомагає у навчанні. Українська жестова мова передає не лише інформацію, а й почуття та емоції.

Педагогічна література містить дослідження аспектів використання електронних та мультимедійних засобів. Отже, незважаючи на загальний прогрес, проблема навчання учнів географії за допомогою української жестової мови все ще залишається недостатньо вивченою у сурдопедагогічній та методичній літературі.

Мета – охарактеризувати особливості жестомовного підходу, здійснити порівняльний аналіз вивчення географічних понять засобами жестової двомовності.

Методи дослідження. Дослідження побудовано на соціокультурному, компетентнісному підходах, а також сукупності методів, які забезпечують їхню реалізацію, зокрема: *систематизації* та *узагальненні* – у виявленні наявних наукових публікацій, розробок теоретичних засад вивчення методики географії; конкретно-історичного – у визначенні передумов та обставин виникнення жестового двомовного підходу; *порівняльного аналізу* – у вивченні досвіду формування та реалізації державної освітньої жестомовної політики і практики щодо глухих дітей, *узагальнення, висновування*.

Результати дослідження. В рамках загальноприйнятої класно-урочної системи урок географії традиційно посідає важливе місце. Особливої значущості цей предмет набуває у школах для учнів із порушеннями слуху, де українська жестова

мова виступає як провідний засіб у навчанні, допомагаючи ефективно засвоювати та закріплювати матеріал [9, 10]. Використання УЖМ на уроках географії позитивно впливає на розвиток учнів, оскільки сприяє кращому розумінню явищ природи, виховує любов та дбайливе ставлення до навколишнього середовища, а також формує глибокий взаємозв'язок з природою. Загальний розвиток школяра, його інтелектуальна, емоційна та фізична сфери, безпосередньо залежать як від навколишнього середовища, так і від ретельно підібраних умов та засобів навчання, які використовує вчитель. Лише оптимальне поєднання цих факторів сприяє успішному засвоєнню і відтворенню нової інформації школярами із порушеннями слуху і надає можливість здійснювати вчителем контроль їх знань і умінь та формувати практичні навички під час виконання самостійних чи контрольних робіт. У цьому контексті жестова мова виступає не просто як засіб комунікації, а як важливий інструмент для повноцінного розвитку особистості та успішної її адаптації у середовищі людей зі збереженим слухом.

Для забезпечення ефективності навчання важливо, щоб на початковому етапі вчитель географії здійснював мовне планування з урахуванням застосування двох мов (табл. 1), виявляв індивідуальні особливості кожного учня та застосовував індивідуальний підхід для покращення якості знань. Навчальна мета має реалізуватися з урахуванням залишків слуху, рівня розвитку мови, уваги, уяви та мислення. Дозування навчального матеріалу та обсяг домашніх завдань повинні відповідати можливостям школярів, що допоможе уникнути втоми і перевантаження.

Основна мета уроку географії – це комплексна навчальна, виховна, розвивальна та корекційна робота, спрямована на засвоєння географічних понять засобами жестової двомовності. Впродовж усього уроку вчитель повинен активно використовувати УЖМ, щоб забезпечити учням комфортні умови та підтримувати тісний взаємозв'язок.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз вивчення географічних понять засобами жестової двомовності

Етап уроку / діяльність	Жестова мова – М ₁	Словесна мова – М ₁
1. Ознайомлення з новим матеріалом (пояснення)	Висока ефективність. Передача матеріалу відбувається через візуально-просторові засоби (жести, міміка, простір), що відповідає візуальному мисленню учня. Дає змогу одразу вводити абстрактні поняття без когнітивних затримок.	Низька ефективність. Учень має спочатку декодувати словесне мовлення (через читання з губ, слуховий апарат або письмо), що вимагає значних когнітивних зусиль. Абстрактні поняття засвоюються повільно.
2. Введення нових термінів/ понять	Використовується тематична семантика УЖМ та візуальна кодифікація (жест + візуальний образ). Забезпечується миттєве розуміння суті поняття.	Складно. Зазвичай відбувається через напис на дошці, дактилювання або багаторазове повторення. Учень часто фокусується на формі слова, а не на його значенні.
3. Перевірка домашніх завдань	Простота та швидкість. Учні вільно та швидко формулюють свої думки і відповіді УЖМ. Вчитель отримує повну та змістовну відповідь, яка	Повільність та обмеженість. Відповідь дається письмово або в усній формі, що є для учня другою мовою. Відповіді короткі, граматично спрощені і не

	відображає рівень засвоєння матеріалу.	відображають повного розуміння теми.
4. Загальна комунікація та дисципліна	Природна комунікація. Забезпечується легка взаємодія між учнями та з учителем. Створюється комфортне жестомовне середовище.	Формалізована комунікація. Спілкування є вимушеним і часто обмеженим, що може призводити до соціальної ізоляції та проблем з поведінкою через труднощі вираження думок.
5. Формування ідентичності	Сприяє формуванню позитивної ідентичності глухої особи та належності до спільноти.	Може викликати фрустрацію та відчуття неповноцінності через постійний акцент на «виправленні» усного мовлення.

Мовне планування дедалі більше зводиться до жестової двомовної моделі-підходу, де УЖМ є першою мовою, мовою навчання, оскільки вона забезпечує найвищу ефективність засвоєння географічних понять, предметних компетентностей і формування повноцінної особистості, як це видно з порівняння [9]. Словесна мова, своєю чергою, вивчається як важливий інструмент розуміння понять у письмовій формі, через читання слів та написання.

Важливо пам'ятати, що виклад нового матеріалу потребує дозованості та емоційної насиченості, адже це допомагає не перевантажувати школярів і залишає час на закріплення, повторення та практичне використання нових географічних компетентностей у різноманітних життєвих ситуаціях.

Для якісної організації навчального процесу на уроках географії вчителі спеціальних закладів загальної середньої освіти намагаються застосувати різноманітні форми і методи роботи, що робить уроки не лише інформативними, а й цікавими та емоційно насиченими.

Основою ефективного навчання у спеціальних закладах загальної середньої освіти є жестомовний підхід, за допомогою якого вчитель та учні використовують дві мови – рідну (жестову мову), що є першою для школярів із порушеннями слуху, та другу (словесну), що опановується за принципом іноземної [9, 10]. Важливою перевагою такого підходу є його опора на збережені аналізатори учнів (зір, слух, дотик, нюх), що дозволяє якісно формувати географічні поняття, сприяє створенню сприятливих умов для навчання та покращує психічне і фізичне здоров'я учнів із порушеннями слуху. Важливо зазначити, що головна мета білінгвального навчання – надати якісні знання, уміння і навички зі шкільної географії, оскільки використання білінгвального підходу на уроках:

- сприяє засвоєнню двох мов (словесної та жестової);
- забезпечує розвиток активного словникового запасу як основи мислення;
- не перешкоджає домінуванню у школі рідної мови.

Ключові принципи жестомовної методики:

- відсутність перекладу (дублювання): джерелом отримання інформації виступають дві мови (словесна та жестова);
- активне двомовне спілкування: вчитель проводить урок двома мовами; школярі відповідають обома мовами;
- психологічний комфорт: рідна мова (жестова) необхідна для збереження мотивації до навчання та забезпечення можливості вільного висловлювання;

- оцінювання знань: оцінка з географії має залежати від знань предмета, а не від рівня володіння мовою, хоча ці знання є взаємозалежними.

Вплив білінгвальної методики на учнів:

- позитивний вплив на слухове сприймання, крім випадків повної глухоти;
- сприяння розвитку зв'язного мовлення, за винятком випадків, коли мова розпалася внаслідок втрати слуху в ранньому віці.

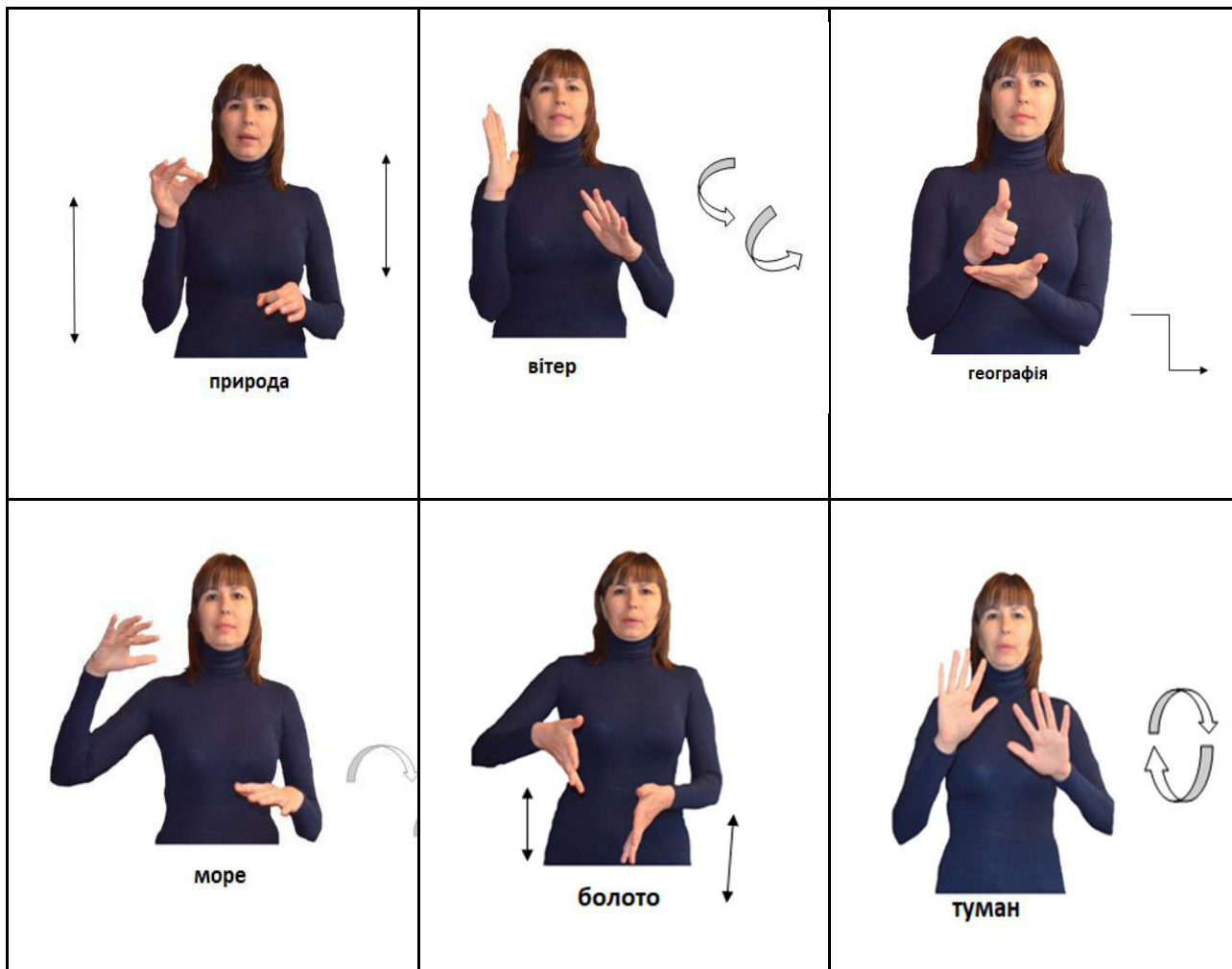
Під час навчання учнів шкільної географії вчитель має виходити передусім з їхніх особливостей розвитку, пізнавальних можливостей та спиратися на збережені аналізатори (зір, нюх, слух, смак, дотик).

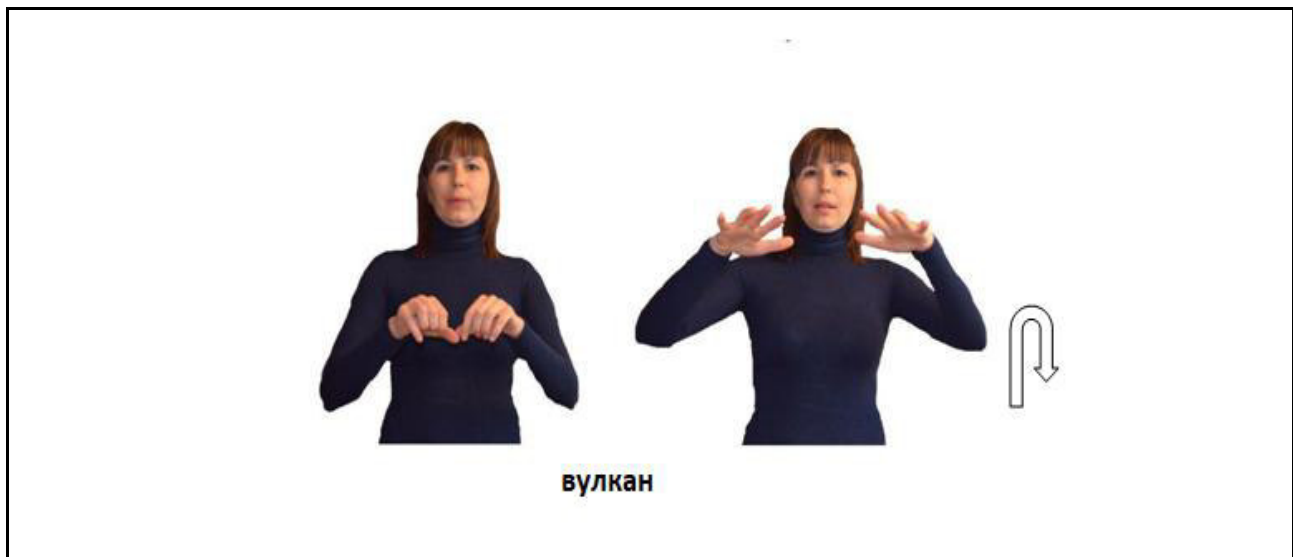
Розгляд процесу навчання як педагогічної системи містить такі цільові, змістові, методично-організаційні, результативні компоненти. Цільовий – визначає мету та завдання білінгвальної педагогічної діяльності. Змістовий стосується добору змісту, визначення методичних, організаційних форм роботи, які формуватимуть компетентнісні вміння, навички. Методично-організаційний передбачає комунікативну взаємодію учнів та вчителя за допомогою двох мов. Результативний вказує на конкретні показники сформованості та якісної відтворюваності нового навчального матеріалу з географії.

Систематичне спостереження, аналіз проведених уроків засвідчив низький рівень знання української жестової мови, що призводить до негативних наслідків, що впливають на весь навчально-виховний процес, а використання лише усної та писемної форм словесної мови часто не дає позитивних результатів через погане розуміння матеріалу, що, своєю чергою, веде до погіршення знань з предмета та небажання вивчати шкільну географію. Тому пошук нових, ефективних методик залишається постійним завданням для вчителів та науковців, що підкреслює важливість дослідження білінгвізму у спеціальній освіті. Незважаючи на певні труднощі, білінгвальний підхід забезпечує школярам із порушеннями слуху доступ до повноцінного освітнього процесу, який відповідає їхнім мовним і комунікативним потребам.

Не менш важливим елементом під час навчання школярів із порушеннями слуху шкільної географії є застосування різноманітних технічних засобів. Сучасне

комп'ютерне забезпечення навчальних класів дає змогу використовувати мультимедійні презентації, які тісно пов'язані з обробкою та візуальним представленням інформації у вигляді фотопонять (1–5), текстів, презентацій, тестів, слайдів та інших форматів. Поєднання мультимедійних презентацій та жестової мови є надзвичайно актуальним і ефективним, оскільки без цих новітніх технологій повноцінне навчання стає неможливим.

Візуалізація є ключовим інструментом для досягнення навчальної мети, оскільки вона сприяє кращому запам'ятовуванню та подальшому застосуванню матеріалу за допомогою зору, оскільки органи зору для школярів з порушеннями слуху є головними аналізаторами, які забезпечують сприйняття інформації, створюють основу доступності і безбар'єрності [11].

Також важливу роль у спеціальних закладах загальної середньої освіти відіграють візуальні посібники, такі як контурні та фізичні карти, атласи, глобуси, підручники та мультимедійні презентації, що допомагає кращому опануванню нового географічного матеріалу, а системний підхід до перевірки домашнього завдання за допомогою УЖМ дає змогу вчителю якісно та ґрунтовно оцінити знання школярів із порушеннями слуху з попередньої теми, а також виявити та своєчасно усунути прогалини під час закріплення на наступних уроках, що забезпечує безперервність і системність освітнього процесу. Уроки географії є надзвичайно цікавими і змістовними та потребують від вчителя не лише високого рівня знань, а й застосування різноманітних засобів навчання. Систематична робота, спрямована на розвиток інтересу, підбір цікавого матеріалу, що відповідає віковим особливостям, та емоційна насиченість уроку сприяють успішному формуванню географічних понять, прищеплюють любов до природи, збагачують словниковий запас новими словами та розширюють світогляд учнів з порушеннями слуху.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, проблема застосування УЖМ у вивченні шкільної географії є надзвичайно актуальною, оскільки без чіткого розуміння географічних понять неможливе повноцінне вивчення самого предмета. Порівняльний аналіз представив специфіку застосування двох підходів – жестомовного і одномовного. Спираючись на позитиви застосування жестомовного підходу охарактеризовано особливості застосування УЖМ під час вивчення понятійних одиниць. Ця актуальність зумовлює потребу в подальших дослідженнях, що сприятимуть розробці нових методик зі шкільного предмета та засобів навчання для школярів із порушеннями слуху. З огляду на це, постійне вдосконалення методик викладання географії з акцентом на використання української жестової мови та сучасних візуальних засобів навчання є пріоритетним завданням для спеціальної педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кульбіда, С. (2020). Функціонування мережі закладів для осіб з особливими освітніми потребами в Україні в умовах перехідного періоду реформування: *збірник наукових праць ЛОГОС*, 114–119. <https://doi.org/10.36074/15.05.2020.v4.44>
2. Воробель, Г.М. (2022). Спільнота дітей з порушеннями слуху в Україні: забезпечення права на якісні освітні послуги. Sectoral research XXI: characteristics and features. Volume 3, 52-55. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/22.04.2022/734>
3. Kultenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., & Kulbida, S. (2022). The Natural Human Rights within the Postmodern Society: a Philosophical SocioCultural Analysis. *Postmodern Openings. Vol. 13, is. 1. P. 186–197*. <https://doi.org/10.18662/po/13.1/391>
4. Кульбіда, С.В., Рибак, О.А., & Міськов, Г.В. (2025). Аналітичні матеріали для МОН України : *препринт*, 50 <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746119>
5. Кобернік, С. Г., Коваленко, Р. Р., & Скуратович, О. Я. (2005). Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах : *навчально-методичний посібник*. Навчальна книга, 319. https://library.udpu.edu.ua/library_files/6459_01.pdf
6. Бурлака, О. В. (2016). Дидактичні аспекти формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху. *Збірник наукових праць*, Вип. LXXI. Т. 1, 7–10.
7. Бурлака, О. В. (2021). Формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху 6-9 класів: *автореферат* дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук наук, 25.

8. Міськов, Г.В. (2023). Освітні потреби глухих здобувачів як соціокультурні детермінанти потреб. *Збірка тез матеріалів ІХ Міжнародного конгресу «Освіта осіб з особливими потребами в умовах миру та війни»*, 354–356. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738579>
9. Кульбіда, С.В. (2008). Українська жестова мова. Енциклопедія освіти / АПН У; гол. ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком інтер, 2008. С.928–929.
10. Кульбіда, С. (2022). Жестовий двомовний підхід у практиці спеціальних закладів України. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 108(4), 20–26. <https://doi.org/10.33189/ectu.v108i4.119>
11. Литовченко, С., Кульбіда, С., Жук, В., Таранченко, О., Вовченко, О., Литвинова, В., Рибак, О., & Міськов, Г. (2024). Забезпечення безбар'єрності в освітньому процесі для дітей з порушеннями слуху. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 116(4), 29–44. <https://doi.org/10.33189/ectu.v116i4.194>

REFERENCES

1. Kulbida, S. (2020). Funkcionuvannya merezhi zakladiv dlya osib z osoblivimi osvitnimi potrebami v Ukrayini v umovah perehidnogo periodu reformuvannya. [Functioning of the network of institutions for persons with special educational needs in Ukraine in the transitional period of reform: collection of scientific papers]. *Zbirnyk naukovykh prac LOGOS*. 114–119 <https://doi.org/10.36074/15.05.2020.v4.44> [in Ukrainian].
2. Vorobel, G.M. (2022). Spilnota ditej z porushennyami sluhu v Ukrayini: zabezpechennya prava na yakisni osvitni poslugi [The community of children with hearing impairments in Ukraine: ensuring the right to quality educational services]. *Sectoral research XXI: characteristics and features*. Volume 3, April 22, 2022. Chicago, USA. Collection of scientific papers «SCIENTIA», 52–55 <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/22.04.2022/734> [in Ukrainian].
3. Kulenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., & Kulbida, S. (2022). The Natural Human Rights within the Postmodern Society: a Philosophical SocioCultural Analysis. *Postmodern Openings*. Vol. 13, is. 1. - P, 186-197. <https://doi.org/10.18662/po/13.1/391> [in English].
4. Kulbida, S.V., Ribak, O.A., & Miskov, G.V. (2025). Analitichni materialy dlya MON Ukrayini : preprint, 50. [Analytical materials for the Ministry of Education and Science of Ukraine]. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746119> [in Ukrainian].
5. Kobernik, S. G., Kovalenko, R. R., & Skuratovich, O. Ya. (2005). Metodika navchannya geografiyi v zagalnoosvitnih navchalnih zakladah : navchalno-metodichnij posibnik [Methods of teaching geography in secondary schools]. *Navchalna kniga*, 319. https://library.udpu.edu.ua/library_files/6459_01.pdf [in Ukrainian].

6. Burlaka, O. V. (2016). Didaktichni aspekty formuvannya geografichnih ponyat v uchniv iz porushennyami sluhu [Didactic aspects of the formation of geographical concepts in students with hearing impairments]. Zbirnyk naukovykh prac. Vip. LHHI. T. 1, 7–10. [in Ukrainian].

7. Burlaka, O. V. (2021). Formuvannya heohrafichnykh poniat v uchniv iz porushennyami slukhu 6-9 klasiv [Formation of geographical concepts in students with hearing impairments in grades 6–9]: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk nauk, 25. [in Ukrainian].

8. Miskov, G.V. (2023). Osvitni potreby gluhyh zdobuvachiv yak sociokulturni determinanty potreb [Educational needs of deaf applicants as sociocultural determinants of needs]. Zbirka tez materialiv IH Mizhnarodnogo kongresu «Osvita osib z osoblivimi potrebami v umovah miru ta vijni» 25–26 zhovtnya 2023 roku. Kiyiv: Institut specialnoyi pedagogiki i psihologiyi imeni Mikoli Yarmachenka NAPN Ukrayini, 354-356. Rezhim dostupu <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738579> [in Ukrainian].

9. Kulbida, S.V. (2008). Ukrayinska zhestova mova [Ukrainian sign language]. Encyklopediya osvity / APN U; gol. red. V.G.Kremen.- K.: Yurinkom inter, 928–929. [in Ukrainian].

10. Kulbida, S. (2022). Zhestovyy dvomovnyj pidhid u praktyci specialnykh zakladiv Ukrayiny [Sign bilingual approach in the practice of special institutions in Ukraine]. Osoblyva dytyna: navchannya i vyhovannya, 108(4), 20–26. <https://doi.org/10.33189/ectu.v108i4.119> [in Ukrainian].

11. Litovchenko, S., Kulbida, S., Zhuk, V., Taranchenko, O., Vovchenko, O., Litvinova, V., Ribak, O., & Miskov, G. (2024). Zabezpechennya bezbar'yernosti v osvitnomu procesi dlya ditej z porushennyami sluhu [Ensuring barrier-free education for children with hearing impairments]. Osoblyva dytyna: navchannya i vyhovannya, 116(4), 29–44. <https://doi.org/10.33189/ectu.v116i4.194> [in Ukrainian].

Матеріал надійшов до редакції 01.10.2025 р.

УДК 373.2:659.127.6:376]005.21-047.64

Ольга Волошина,

аспірантка Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

e-mail: olha.voloshyna@ispukr.org.ua

ORCID ID: 0009-0000-9298-8922